

טבת התשע"ח

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

ליצד בוחרים מנהיג בישראל

לפרשות שמות

הסיבה לבחירתו של משה רבינו כמנהיג האומה אינה מנומקת בתורה. עובדה זו הניחה מקום נרחב לבעלי הדרוש לדרוש את הסיבות שהביאו לכך. שני המדרשים המפורסמים ביותר מציינים את ראייתו כמנהיג מלידה, עד כדי התמלאות הבית באורה עם לידתו ואי-היכולת להצפינו.

במדרש נוסף, מנהיגות משה באה לידי ביטוי ביחסו הרחום אל הצאן בעת רעיית הצאן במדבר לקראת מעמד הסנה.

יש להדגיש ששתי סיבות אלה אינן כתובות במפורש בפשוטו של מקרא, ובעלי המדרש הם שחידשו - הן את העובדות, והן את הקשר בינן לבין בחירת משה.

אולם, ניתן לתלות את הסיבה לבחירתו דווקא בעניינים המפורשים בתורה, כשהמדרשים מוסיפים נופך ומדגישים את הכתוב בתורה.

המקרא מתאר את רדיפת הצדק של משה, ועל היכולת לבקר את בית המלוכה שבתוכו הוא גדל כבן מאומץ. עוד קודם שהפך משה למנהיג האומה, ומיד עם גמילתו, יצא אל אחיו ועשה שני מעשים.

המקרא מתאר לנו את אומץ הלב של משה להתערב במקום שבו יש עוול.

2. שמות ב"ב-י"ד:

"וַיְהִי בַיָּמִים הֵהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אָחָיו וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרֵי מִקְּהֵ אִישׁ עֲבָרֵי מֵאָחָיו: וַיִּכֹּן כֹּה וְכֹה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיִּךְ אֶת הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַחֹל: " ביום הראשון, הכה את המצרי שהתעלל באחד מבני ישראל וטמנו בחול, וביום השני:

"וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשֵּׁנִי וְהָיָה שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֲבָרִים נָצִים וַיֵּאמְרוּ לְרִשָּׁע לְמָה תִּפְּהָ רָעָךְ: "

ביום השני, מכה משה כנגד אחד מישראל: "למה תכה רעך", והציל עשוק מיד עושקו.

בשני תיאורים אלו מביאה התורה לידי ביטוי את שני התפקידים הגדולים של מנהיג בישראל.

בפרשת "ויחי" תואר בהרחבה מות יעקב. פרידה, ברכות, פטירה, חניטה, אבלות וקבורה. זהו התיאור הארוך ביותר של מוות בתורה. אריכות זו צועקת לעומת חמשת הפסוקים שמתארים את מות אברהם, ושני הפסוקים שמתארים את מות יצחק. מה פשר ההרחבה דווקא במוות יעקב?

הרב שמואל ריינר, ראש ישיבת הקיבוץ הדתי מעלה גלבו, מסביר שבמות יעקב הסתיימה תקופת האבות ומתחילה תקופה חדשה. עם ישראל עובר ממצב של משפחה למצב של עם.

בפרק הראשון של ספר שמות אומר פרעה:

"הנה עם בני ישראל.."

אינו דומה עם למשפחה. את המשפחה מנהיג ראש המשפחה - האב במותו מוחלף על ידי בנו הבכור, או הבן הנבחר על ידי האב.

1. בראשית, כ"ה, י"ב:

"אלה תולדות יצחק אברהם הוליד את יצחק"

לעומת זאת את העם מנהיג מי שהוא ראוי להיות מנהיג העם (המלך). ממשיכו של משה כמנהיגו של עם ישראל, הוא יהושע בן נון שאיננו בנו ואינו קרוב משפחה.

אב איננו נבחר, אדם נולד לאביו, ובן לא בוחר באבא. הנגזרת של רעיון זה שלאב יש תפקיד אחר מאשר של מנהיג או מורה.

להבדל זה כמה ביטויים, לדוגמא: מאב אי אפשר להיפטר, אי אפשר להחליף אב, גם לאחר מותו אבא נשאר אבא. מורה או מנהיג ניתן להחליף.

בספר "שמות" עברנו מאברהם, יצחק ויעקב האבות למנהיג מסוג חדש - למשה רבינו. הפטריארכליות המשפחתית נשברת ובמקומה בא משהו חדש, מרים החולקת על עמרם אביה, משה ואהרון כצמד..

המעבר 'מאב לרב' מְשַׁנֵּה את הכללים לחלוטין. שהרי הרב נבחר. הרב צריך למצוא חן בעיני אלוקים ואדם.

משה נלקח מאחורי צאן ונבחר להנהיג את עמו אף שהיה כבד פה וכבד לשון.

5. בשמות רבה ב', ב.:

"ה' צדיק יבחן", במה בוחן ה' את הצדיקים? במרעה הצאן. בדק לדוד בצאן ומצאו שרועה יפה יפה שנאמר "ויקחהו ממכלאות הצאן", שהיה דוד מונע הצאן הגדולים לצאת למרעה לפני קטנים והיה מוציא הקטנים לרעות כדי שיאכלו עשב הרך ואחר כך מוציא הזקנים כדי שירעו עשב הבינוני ולבסוף מוציא החזקים שיהיו אוכלים עשב הקשה. אמר הקב"ה: מי שהוא יודע לרעות הצאן כל אחד לפי כוחו יבוא וירעה בעמי.

אף משה לא בחנו הקב"ה אלא בצאן, אמרו רבותינו: כשהיה משה רבינו עליו השלום רועה צאנו של יתרו במדבר, ברח ממנו גדי קטן, רדף משה אחריו עד שהגיעו למקום אחד שנזדמנה לגדי בריכת מים ועמד הגדי לשתות. כיוון שהגיע משה אצלו אמר: אני לא ידעתי שרץ היית מפני הצמא, עכשיו עייף אתה. עמד והרכיבו על כתפיו והיה מהלך עמו עד שהחזירו. אמר הקב"ה: יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם, כך חייך אתה תרעה צאני ישראל. הוא שכתוב: "ומשה היה רועה".

משמע שהתכונה שניחן בה משה, החמלה, ושאותה הפגין כלפי צאנו, היא שקבעה בין השאר את בחירתו למנהיג האומה.

מי שרגישות וחמלה הן תכונות נפשו – מגלה אותן בכל מעגלי חייו, אפילו כלפי בעלי חיים. איש גדול כזה הוא האדם שראוי להיבחר למנהיגם של ישראל, להוציאם ממצרים ולהראות להם את הדרך. גדלותו בתורה אינה מעמעמת, חלילה, את רגישותו לפרטים, כי אם להפך.

דרשה זו היא אחת מאגדות חז"ל המפורסמות הידועות לנו עוד מתקופת ילדותנו. עוד בתקופה שבה לא ידענו להבחין בין פשט לדרש, התרגשנו (... כשם שהתרגשו הגנות...) לשמוע על רגישותו הרבה של משה כפי שהיא מתוארת בסיפור הגדי. שמחנו שזכינו למנהיג שכזה, הרגיש לכאבו של גדי קטן, שקל וחומר שרגיש הוא לכאבו של כל אחד מקהל מונהגיו.

ד"ר איתן פינקלשטיין טוען כי לימוד בוגר של מדרש זה, קורא לנו לשאול מניין לחז"ל סיפור שכזה, כמו גם אגדות נוספות שאינן מופיעות בפשוטו של מקרא. לדבריו, גישה שמרנית עשויה לטעון כי החל מדורו של משה עברו מסורות מאב לבן, ומרב לתלמידו עד לדורו של הדרשן. לפי גישה זו, נראה כי כל תפקידו של הדרשן התמצה בהבאת האגדות המסורות לו לידי פרסום, ואולי גם במציאת אסמכתאות בפסוקים לסיפורים המסורים לו מדור דור.

כך קבע הרמב"ם בהלכות מלכים, כי שני תפקידים למלך.

3. הלכות מלכים פ"ד ה"י:

"שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו".

ואכן, משה היוצא אל אחיו פועל בשני התחומים גם יחד. ראשית, הוא נלחם את מלחמת המוכה, ואינו נרתע מלהתמודד עם המצרי הנוגש. שנית, הוא נוהג כשופט, החותר להציל עשוק מיד עושקו, ומגן על מי שמכים אותו. משה "היוצא לאחיו" הוא מלך ב'זעיר אנפין', שאין בינו לבין מלך העם אלא סדרי גודל בלבד.

משה רבינו מקפל במעשיו אלו את עתידו כמנהיג האומה, ועל כן הוא נבחר למלך. בכך מורה התורה גם הלכה לדורות. שני תפקידי המנהיג האלה, מופנים כלפי חוץ וכלפי פנים.

- כלפי חוץ - עליו להגן על עמו מיד זה שמבקש להכותו, ולנהוג באומץ ובאחריות כלפי בני עמו הנתונים בצרה.
- כלפי פנים צריך מנהיג האומה להרים קרן משפט, ולדאוג כי החזק לא ינצל את כוחו כדי להכות את החלש, דבר שיביא לביסוס האומה על יסודות הצדקה והמשפט.

יש בשני עקרונות אלה גם הלכה לדורות, המעצבת את חוק היסוד של המנהיגות בישראל.

משה נולד כאחד האדם. יש לו אבא, אמא, אח ואחות. אך הגורל שלו שונה, והוא נבחר להיות "משה רבנו" מכוח מעשיו ולא מכוח גורלו או משפחתו.

בהמשך מוסיפה התורה תיאור שלישי של רדיפת הצדק של משה הבאה לידי ביטוי.

4. שמות ב' י"ז:

"וַיִּבְאוּ הָרְעִים וַיִּגְרְשׁוּם וַיִּקֶּם מֹשֶׁה וַיּוֹשַׁעַן וַיִּשְׁקֶן אֶת צֹאנָם:"

יש דתות שבהן בעלי קדושה נעלה מתנתקים מהחיים. אך בתורה האדם הקדוש ביותר, זה שאין אנו מסוגלים כלל להבין את מדרגתו, בונה את החיים עצמם. משה משמש כמודל למנהיגות ייחודית, שלה תכונות המאפיינות את המנהיג הראוי.

מעבר לשלושת האירועים שראינו שבאמצעותם מבארת התורה את סיבת בחירת משה לרבנו, בא מדרש שמות רבה ומוסיף סיפור רביעי, וייחודי :

בהיותו רועה במדבר, מבחין משה בטלה שבורח למעיין. משה מבין שהטלה עייף, ונושא אותו על כפיו. דווקא אז מתגלה אליו הקב"ה בסנה, ומטיל עליו לגאול את עמו.

רמה בסיסית זו חשובה במיוחד במקרה של משה, שהיה חשש שגידולו בבית פרעה ינתקו מקרב עמו, אך באופן הרגיל רמת אכפתיות זו נמצאת בקרב מרבית בני האדם, שהמניע הלאומי היה גורם להם להתערב באופן טבעי לטובת בן עמם המוכה.

במקרה השני שבו "שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֲבָרִים נְצִים" (שם, יג), בו שני הניצים הם מעמו של משה, התערבותו כנגד הרשע שבהם, מורה על רמת אכפתיות גבוהה יותר.

כמעט כולנו היינו נעצרים ומנסים לעזור ליהודי שחינו מאויימים על ידי מחבל ערבי, אך במקרה שהיינו רואים שני יהודים הנוקטים באלימות זה כלפי זה – האם כל אחד מאתנו היה מסתכן בהתערבות?

כך גם במקרה השלישי שבו ניכרת האכפתיות ורדיפת הצדק של משה, שהוא בהתערבותו של משה לטובתן של בנות יתרו. כאן מתעמת משה מול רועים נוכרים, לטובתן של בנות כהן אלילי.

התורה מקדישה יריעה נרחבת להדגיש לנו כי מעגלי האכפתיות של משה נפרשים לא רק על המקרה הטבעי שבו הוא מגונן על בני עמו בפני הנוכרים, וגם לא רק על המקרה המורכב יותר שבו עליו להגן על החלש מפני בן עמו, אלא גם על מקרים להם לכאורה אין כל קשר אל משה ועמו – מריבה בין שני בני ניכר (מי מאתנו היה מסתכן בהגנה על ערבי חלש המותקף על ידי ערבי חזק ממנו?...).

לאור קריאה זו, נראה שחז"ל שתיארו את משה כמי שזכה להתגלות האלוקית בעקבות סיפור הגדי, השלימו את המבנה המקראי לאור המגמה שכבר קיימת בו, בכך שתיארו את האכפתיות של משה כמתרחבת אל עבר מעגל אכפתיות נוסף. מעגל רביעי זה כולל לא רק בני אנוש, ישראלים ונוכרים כאחד, אלא כל בריה אלוקית ועל כן הוא כולל גם בעלי החיים.

הגישה הביקורתית המקובלת בקרב מרבית חוקרי האגדה והמדרש, היא שהדרשן "יצר סיפור" מתוך מגמות חינוכיות ודתיות המתאימות לבני דורו.

לפי גישה זו, סיפור הגדי נוצר על ידי הדרשן משום שהיה מעוניין לחנך את קהל שומעיו למצוות צער בעלי חיים, מפני שרצה להעצים בפניהם את דמותו של משה, או בגלל שאיפתו להדגיש לקהל שומעיו את החשיבות של ההתייחסות לכל אחד מן הפרטים על ידי המנהיג.

עמדה קיצונית יותר של גישה זו, הרואה באגדות חז"ל תוצרים של סיטואציות פוליטיות ספציפיות, עשויה אף לנסות לאתר את הדור שבו נדרשה דרשה זו לראשונה, ולטעון כי מגמתה היתה, לדוגמא, ניגוח של מנהיגות פוליטית מסוימת שאינה רגישה דיה לצרכי הפרט, לטעמו של הדרשן.

לדעת ד"ר פינקלשטיין כי שתי הגישות הללו חוטאות לאמת. מצד אחד קשה לקבל את ההנחת הגישה השמרנית הטוענת שכל גדולת חז"ל הסתכמה בהעברת אינפורמציה גרידא, וכי הם לא ראו עצמם כמי שתפקידם להתאים את תורת הנצח לדורם.

מאידך הגישה הביקורתית, מתעלמת גם היא מהתפקיד החשוב של חז"ל, לא רק כמחנכי דורם, אלא גם כלומדי תורה לשמה.

6. מדגיש ד"ר פינקלשטיין:

"גם רבני דורנו, לדוגמא, העוסקים בחינוך הציבורי משתמשים לעיתים במקורות ככלי להעברת מסר חינוכי, אך אין להכחיש כי במקביל מטרתם היא גם עיסוק בלימוד התורה לכשעצמו, לשם בירור הכתובים והעלאת המסר הטמון בהם"

נראה שבניתוח כל דרשה מדרשות חז"ל, יש להקדים לחיפוש המסרים החינוכיים העולים מן הדרשה, את חיפוש המסר המקראי העולה ממנה.

במקרה של דרשתנו, נראה שהקושי המקראי המרכזי שעמד בפניו של הדרשן, היה בירור השאלה מדוע זכה משה, מבין כל יוצאי מצרים, להתגלות האלוקית שבחרה בו כמנהיגם של ישראל.

תפקידה של תשובת הדרשן המציירת את ההתגלות למשה כתוצאה של האכפתיות שלו לגדי הקטן, היא הפניית תשומת ליבנו לכך שהמקרא עצמו הדגיש כי בחירתו של משה נובעת ממעגלי האכפתיות שלו, ההולכים ומתרחבים עם ההתוודעות לדמותו.

הסיטואציות שראינו בה אנו נפגשים עם משה כבוגר, כשהוא רואה בסבלות עמו, ומבחין ב"איש מְצַרִי מִפֶּה אִישׁ עֲבָרִי מְאֻחָיו" (שמות ב', יא). לאור הדגשת התורה שהמוכה היה בן עמו של משה, התערבותו של משה לטובתו, מראה על רמה בסיסית של אכפתיות, של אדם המתערב במקרה שבו ניכר מכה את בן עמו.

המקרא מלמד מהו המבחן שמנהיג צריך לעבור מה הופך אותו לראוי.

בודאי שיש סיבות טובות למה נבחר אברהם ומדוע דווקא לו נאמר "לך-לך", אבל המקרא איננו משתף אותנו בסיבות הללו. הסיבה פשוטה כי אברהם-אבינו, הוא אב ומבחינתנו איננו נבחר. משה הוא מנהיג עם ועל כן הוא נבחר, המקרא מספר לנו מדוע דווקא הוא נבחר ולא אחרים.

אנחנו חיים עם שני שיוכים למשפחה-ל"אב" ולעם ומדינה. ישנה סכנה שאדם מתיחס לעם ומדינה כמשפחה וגם להפך כשהוא מתייחס למשפחה כעם. לכל מעגל יש את היחס המיוחד שלו למצער לעיתים מתערבבים אלו באלו.

כיוון אחר המבוסס על פשוטו של מקרא, מביא הרב יובל שרלו.

הסיבה שמשה רבינו נבחר להיות מנהיגם של ישראל היא בשל העובדה שהוא עצמו התעורר מעצמו למלא את שליחותו, קודם שזה בא עליו במינוי למנהיגות.

7. הרב שרלו:

משה רבינו לא המתין עד שנבחר להוציא את עם ישראל ממצרים. בשעה שראה איש מצרי מכה איש עברי מאחיו הביט כה וכה וראה כי אין איש. כיוון שכך התעורר מעצמו להציל עשוק מיד עושקו, "ויך את המצרי ויטמנהו בחול". זו מנהיגות.

הוא לא זכה מכוחה לעושר חומרי; המעשה שעשה לא זכה לתרועות הקהל, ולא זו בלבד אלא ששימש נשק ביד מתנגדיו "הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי". מנהיגות אמיתית אינה זו שפועלת כתוצאה מחשבונות כאלה, כי אם זו שעושה את הדברים מכוח האמת שיש בהם.

כמו כן, משה רבינו לא המתין להעניק תורה לעם ישראל עד מעמד הר סיני. התורה הראשונה שמסר לעם ישראל הייתה מסר שלימים הגדיר אותו רבי עקיבא ככלל הגדול שבתורה: "למה תכה רעד?"

לאמור: כשם שמעצמו הוציא ממצרים יהודי אחד בודד בהצילו אותו מיד המצרי המכה אותו ובזכותו נבחר להוציא את עם ישראל ממצרים, כך העניק תורה אחת ליהודי אחד בודד, ולימד אותו כי אין להכות את "רעד". מאוחר יותר זכה משה רבינו מכוח זה לתת תורה כוללת ומקיפה לעם ישראל כולו.

8. מדגיש הרב שרלו:

כמה חיוני ללמוד את סוגיות המנהיגות דווקא בשעה זו. ישנו ליקוי מאורות נורא בתחום המנהיגות, וזאת בכל התחומים. על המערכת הפוליטית אין צורך להכביר

אחת השאלות שנשאלת לגבי הריגת המצרי היא שהרי לפני הריגת המצרי, משה רבנו וידא שאין איש מסביב ורק אז הוא הכה את המצרי.

אם כן כיצד כבר יום למחרת העובדה הזו ידועה לכל? איך נודע הדבר כל כך מהר ברבים אם אף אחד לא ראה?!

פרשנות מעניינת מדגישה שאין הכוונה שאף אחד לא ראה בעיניים שמשה רבנו הכה את המצרי, העניין הוא שלאף אחד מהסובבים לא היה אכפת מזה שאיש מצרי מכה איש עברי מהעם שלהם

"...יִפְּן פה נְכַה וַיִּרְא פִּי אֵין אִישׁ" - משה רבנו מתבונן סביב ורואה שלאף אחד לא אכפת ושלאף אחד לא ניגש לעזור. היו הרבה אנשים מסביב ואף אחד לא נקף אצבע בשביל לעזור.

לכן, משה רבנו לא יכול היה לעמוד מהצד והוא התערב כי היה לו אכפת. מכאן שאין זה פלא שהדבר כביכול נודע ברבים במהירות. המעשה הזה נעשה מלכתחילה לעיניהם של רבים..

לאחר שהמקרא עצמו תיאר את האכפתיות ההולכת ומתרחבת של משה כסיבה לבחירתו, ראו חז"ל בפסוק הפותח את פרק ג' המתאר את הקשר בין רעית הצאן לבין ההתגלות האלוקית, רמז לכך שבעיסוקו של משה כרועה צאן יש לראות את השלמתו של מעגל האכפתיות החסר, המקיף את כלל הברואים. כך מתגלים לנו חז"ל לא רק כמי שעוסקים בחינוך בני דורם, אלא כמי שגם לומדים תורה לעומקה, מודעים למבנים ולמסרים הטמונים בה, ואף מרחיבים את המגמה המקראית על ידי חשיפת הרמזים הטמונים במקרא עצמו.

מעבר לכך מדגיש הרב ריינר שמשה נלחם על צדק תחילה של עמו מול משעבדיו אחר כך בין בני עמו ובסוף הוא נלחם למען נשים שמבחינתו שהן אלמוניות לגמרי. ולכן אילו משה לא היה יוצא להגן על אחיו האיש העברי (שמן הסתם משה לא הכירו) אזי שרשרת הפעולות לא הייתה מתרחשת: הוא לא היה מתגלגל למדיין; ואז גם לא היה מושיע את בנות פרעה; ולא היה רועה במדבר; ולא היה נחשף לסנה וכו'.

מנהיג נבחר ומנהיג שלא נבחר

מילים. ברם, אנו חסרים גם מנהיגות כלכלית, שאינה דואגת לזקני הצאן בלבד כי אם שואלת את עצמה שאלות בדבר היכולת של צעירי הצאן לאכול, ובוחנת את ההישגים הכלכליים לא רק בשאלות כמו מאזן התשלומים, גובה הריבית והאינפלציה, כי אם גם במדד חלוקת המשאבים, תעסוקה ופער הכנסות. המנהיגות התקשורתית לוקה אף היא באותה מחלה – אף היא נגררת אחר הצהוב הירוד והמייצר כסף קל, ואינה רואה את משימתה בהנהגת איכות וביצירת נורמה ציבורית גבוהה יותר. אנו חסרים גם מנהיגות רבנית – אנו הרבנים איננו מצליחים לאזור את האומץ הנדרש ולהעניק תשובות לשאלות הרבות שנשאלות בדור.

על כן טוב בימים אלה ללמוד את סוגיית המנהיגות שבפרשת השבוע. היא מלמדת כי מנהיג זקוק לתכונה מולדת של מנהיגות, ואין זה דבר שלומדים אותו בבית הספר. ברם, ממשה רבינו למדנו כי אף שזכה מלידה בתכונות המתאימות להיות מנהיג, לא נעשה מנהיג ללא בחינה כפולה. הראשונה היא הבחינה האם הוא מסוגל לראות לא רק את שאלות ה"מאקרו" כי אם גם את שאלות ה"מיקרו" ברגישות ובעדינות. השניה היא האם הוא באמת אוזר אומץ וגבורה לשנות את המציאות ולפעול לא מכוחה של בקשת הנאה אישית, אלא בשל החובה לגאול את ישראל ולהנחיל להם את תורת חייהם.